

BOKA LÁSZLÓ

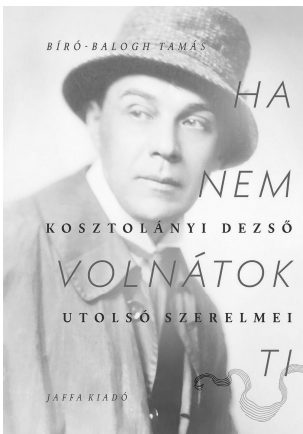
„Szeptemberi verőfény”

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS:
HA NEM VOLNÁTOK TI. KOSZTOLÁNYI
DEZSŐ UTOLSÓ SZERELMEI

Bíró-Balogh Tamás kötete Kosztolányi utolsó szerelméről (címe szerint szerelmeiről) egyszerre izgalmas filológiai nyomozásba beavató munka, ugyanakkor egy összetett, különböző aspektusokból szemlélt élet-útvégi meneküléstörténet bonyolult lelki tusáinak a hiteles lenyomata, kommentárja. A kötet főcíme (*Ha nem volnátok ti*) eleve hipotetikusán szélesre nyitja a kaput, benne egy sor vizsgálati ponttal és nem feltétlenül megválaszolható kérdéssel, hiszen azt feszegeti, mennyiben alakult, netán végződött volna másképp Kosztolányi élete bizonyos személyekkel az oldalán vagy netán ezek nélkül. A címbe emelt Kosztolányi-sor az ikonikus *Nők* című versből való, amit szerzője még 1925-ben, „az élet közepén” írt, „megkoszorúzva női karoktól”, nem sejtve, hogy ez a földi élet mindössze alig egy bő évtizedig tart csupán számára. Tragikus betegsége, majd korai halála és egy ekkor rátaláló, mindent felforgató, a bajokból megváltást ígérő szerelmi érzés így összekapcsolódva különös hangsúlyokat kap, az utolsó életszakasz tehát mindenképpen árnyalt megvilágításra, alapos figyelemre, kiemelt elemzésre válik érdemessé. A szerző irigylésre méltó felkérése, miszerint beletekinthetett egy magángyűjtő révén azon levelekbe, melyeket Kosztolányi egykori műzsája írt a beteg költőnek, majd elsőként közölhette is azokat, érthetően nagy kihívásnak számított tehát, ugyanakkor óriási adathalmaz felgöngyölítésével és szakszerű feldolgozásával, felelősségteljes oknyomozói munkával is járt. A tét ugyanis – az egész oeuvre tekintetében – nem csekély. E mostani leletegyüttes, ha teljességében át nem is rajzolja eddigi tudásunkat (mint azt a kötet borítószövege és bevezetője kissé túlzó módon meglebegteti), árnyalni mindenképpen árnyalhatja, és ez is óriási jelentőségű.

A most közreadott kéziratok Kosztolányi utolsó szerelméhez, Radákovich Máriaéhoz kapcsolódnak. 1935-1936 során Kosztolányi ugyanis szerelmi viszonyt

Jaffa Kiadó
Budapest, 2019
292 oldal, 3990 Ft

2022. január

ápolta egy férjes asszonnyal, egy tízesztendő (megismerkedésükkor szintén komoly betegséggel küzdő) fiúgyermek édesanyjával. A kibontakozó szerelemben az asszonyhoz írt Kosztolányi-levelek a szűkebb szakma előtt már ismertek voltak, azok szerkesztett változatai korábban meg is jelentek, azonban az eredetiek csak most kerültek a szélesebb publikum elé, s ami még fontosabb: azon levelek, amelyeket Mária írt Kosztolányinak, korábban még sohasem voltak hozzáférhetőek. Márpedig – amint azt a kötet bevezetője előrevetíti – „Radákovich Máriáról [...] eddig szinte semmit nem tudtunk, pedig Kosztolányi kész lett volna feladni a házasságát miatta, és úgy érezte, ez a szerelem még halálos betegségére is gyógyulást hozhat”. A könyv legfőbb erénye éppen az, hogy szerzője „akarja” tudni, milyen is lehetett Mária, ellentétben elődeivel, akiket Mária alakja nem igazán érdekelt. A felkérés persze nem volt véletlen: Bíró-Balogh Tamás a Kosztolányi-levelezés kritikai kiadásának sajtó alá rendezőjeként is ismert, egyik korábbi kötetében pedig Kosztolányi Ádám életét és munkásságát tárta fel alaposan az olvasók előtt. A szerző tehát jó ismerője az életműnek és Kosztolányi kapcsolati hálójának, ennek megfelelően mostani kötete sem csupán egy alapos életrajzi munkának tekinthető, hanem hiteles kor- és lélekrajznak is, amely mögött komoly tényfeltáró filológiai munka húzódik.

Radákovich Máriáról egyértelműen kijelenthető volt korábban is, hogy Kosztolányi valóban igaz szerelmet táplált iránta, ahogyan az is köztudott tény volt, hogy írt hozzá egy gyönyörű verset, költői pályája egyik kiemelkedő, jelentős darabját, az utolsó évek egyik kánonversét, a *Szeptemberi áhítatot*. Az 1935 szeptemberében, Máriánapra a szerelmének felolvasott költeményt Kosztolányi a *Nyugatban* is közölte, sőt, később egy másik vers (*Röpinna*) is megszületett, mely azonban sokáig csak kettejük titka maradt. Utóbbi a vágyott nő imába foglalt nevével Mária születésnapján, 1935. november 22-án adta át Kosztolányi. A megcsalt feleség – aki eleve tudott e kapcsolatról majd hogyanem annak a lelegejétől fogva – időközben dühös levelet írt a betolakodó nőnek, melyet (vagy első, gunyoros sorát legalábbis: „Maga szerencsétlen, tájékozatlan lud...”) a bölcsészhallgató lányok is többnyire kívülről fújnak. A kötet lapjain tehát annak olvasója mintha csak egy kamaradrámába csöppenne: Kosztolányi mellett feltűnik Füst Milán, a beavatott barát, a levelek közvetítője, s persze ott van Harnos Ilona, a feleség, aki sértett asszonyként, dacosan, hiúsággal reagál a történetekre, s csupán egy haldokló férfi délibábos fellobbanásának tudja be férje szerelmét. És ott van Mária, aki egy valódi múzsa szerepébe lép, s áldozatkész szeretettel közeledik a beteg költőhöz, miközben maga is ápolni kényszerül fiúgyermekét. A szívügyeken túl szellemi és lelki támasza is a nagybeteg Kosztolányinak, akiért folyamatosan imádkozik. Ő pedig hanyatló életének utolsó szakaszában valóban új erőre kap, szinte gyógyulni is látszik e szerelem hevétől. A kortársak és jó barátok közül többen, így Karinthy vagy Füst Milán is ezt igazolja. Végül ott van mintegy halk kulisszaként egy újabb rejtélyes asszony, egy egykori dajka, aki majdnem húsz esztendőn át volt – a kötet szerzője legalábbis határozottan ezt sugallja – „állandó”, létfontosságú szereplője nem csupán az író, hanem a férfi Kosztolányi Dezső életének is. Tény, hogy Ilona és Mária mellett közvetetten és szignifikánsan ő is meghatározta Kosztolányi szépírói munkásságának egy bizonyos szeletét, de erről majd később. Látható, a kötet szerzője Kosztolányinak az említett időszakban keletkezett művei háttérben meghúzódó életrajzi szálakat igyekszik felgombolyítani, tételelesen átvizsgálni minden eddig ismert vagy még homályban maradt részletet, s megvilágítani az összefüggéseket. Mindeközben kellő érzékenységgel mutatja be az egyre gyakrabban kezelésekre

szoruló alkotó hullámzó érzelmi világát, s nem titkolja annak esendőségét, labilis ideg- és lelkiállapotát sem életének ezen nehéz, fájdalmasan-boldog időszakában. Bíró-Balogh a száraz tényeket hol szellemességgel, hol empátiával lágyítja, mindazonáltal – mint erről később szó lesz – a korábban is rendelkezésre álló tényanyagon túl az új forrásanyag olykor külön utakra és merész hipotézisekre csábítja, a fő csapásiránnyal némiképp párhuzamosan pedig kis kiegészítő nyomozásokra indul.

A szerző az olvasás során bevon mindenkit a nyomozás, a rejtvényfejtés mozzanataiba, igazi együttgondolkodókká tesz. Egy utalásért, egy névért, egy levélben elejtett adatért vagy egy megemlített újságcikkért – helyesen – aláás a legmélyebb rétegekig, s ez feltétlen érdeme a kötetnek. A Mária-szerelem feltárása esetén mindenképp, ahol minden apró részletre, családi állapotra, felmenőkre, társadalmi szituáltságra, vallási nézetekre és még a későbbi életút bizonyítható részleteire is alaposan rávilágít a szerző. Ez könyvének legfőbb vonulata, eredménye, újdonsága. Furcsa mód a kettejük közt lévő 14 év korkülönbségre viszont kevésbé tér ki, ezt magának az olvasónak kell kikövetkeztetnie: 1935 nyarán Kosztolányi már betöltötte az 50. életévét, Radákovich Mária viszont alig 36 éves volt. A mintegy bő 9 hónapig bizonyosan dokumentálható, addig megélni is tudott szerelem – annak hol izzó szenvedélyével, hol csak a távoli elzártságban vigasztaló lelki táplálékaival, s persze szorongató félelmeivel is, a leleplezés örületbe kergető fázisaival – mindennek mondható, csak felhőtlennek nem. „Sok cifra szenvedés vár még ránk” – írta Kosztolányi mintegy előrevertve a nehézségeket, bajokat, már 1935 nyarán Máriaé. A levelek eleve egy titokban tartandó, hatványozottan terhes, a kommunikációt és az érintkezési formát is nehézkessé tevő, megterhelő társadalmi keretről nyújtanak képet, a vágyott beteljesülést nehezítő fizikai távolágon túl számos kórházi kezelésről és fájdalmas operációkról (mind Kosztolányi, mind Mária kislánya, a későbbi Kossuth-díjas festőművész, Papp Oszkár esetében) kapunk általuk biztos információkat. Mária leveleinek többsége viszont sajnos nem ismert, ahogy azt is találgatások övezik, hová tűntek, tűnhettek ezek a levelek valójában. A sors fintora, hogy mi csupán azon sorait ismerhetjük meg most, e könyv által is, melyeket Kosztolányi Dezső sohasem olvashatott. Azokat Mária eredetileg Stockholmba küldte 1936 tavaszán, amikor Kosztolányit már külföldön kezelték, de az ismeretlen címzett miatt visszakerültek Budapestre, Füst Milánhoz, így maradhattak fent, igen töredékesen. Mint a kötet függelékében átiratban is közölt levelek szövegéből kiderül, Mária jóval több levelet írt szerelmének, eleve nem tudva biztosan, hogy azok elérkeznek-e majd címzettjükhöz. „Ismét indul egy levelem a maga bizonytalan útjára.” E leveleket megelőzően pedig 1935 folyamán Budapest és Visegrád, illetve Budapest és Budapest közt is sűrű levelezések folytak, érthetően titokban, beavatott szerelmi segítők bevonásával, akkor is, ha Kosztolányi és Mária a valóságban alig pár háztömbnyire laktak egymástól. (A kötet belső borítóján visszaköszönő korabeli Krisztinavárost ábrázoló térkép, rajta a főszereplők bejelölt lakhelyeivel önmagában is telitalálat). A most közölt Radákovich Mária-levelek tehát igen csekély számúak és töredékesek ugyan, ám ennek ellenére a vágyott nő érzéseiről, alakjáról, életéről minden korábbi ismeretünkhöz képest teljesebb képet engednek megrajzolni.

A kötet valódi időutazást, irodalomtörténeti csemegét ígér tehát több szálon is, akkor is, ha egyesek joggal tamaskodnak: valóban Kosztolányit is jobban megértjük, „ha megismerjük azt a nőt, akit szeretett”? Egy (netán több?) szerelmi viszony bonyolult rétegeibe, változó hangulataiba és kedélyállapotaiba egyáltalán bepillantást nyerhetünk-e? Hiteles lesz-e a pillantás? Bár kétségtelenül bizonyított tény, hogy igény a

hálószoatitkok feltárására a magyar olvasóközönségben folyamatosan lenne (lásd az *Így szerettek ők* s hasonló kötetek töretlen népszerűségét), egy szerelmi viszony esetében eleve nem lehet mindent rekonstruálni, s – mondhatni a dolog jellegéből adódóan – egy szerelem esszenciája eleve meg sem ragadható. Annak különböző fázisai, alakulási folyamatai, érzelmi hullámvasútjai önmagukban is olyannyira kuszáék és szövevényesek, ehhez képest tudásunk pedig eleve olyannyira hézagos, töredékes és magyarázatra szoruló, hogy pár porózus dokumentum alapján legfeljebb csak a felszínt, a kereteket kapargathatjuk. Az sem érdektelen, persze. A magánlevelezések ugyanakkor mindig is nagyobb feltárulkozást engednek egy személy egykori érzelmi-lelki-szellemi állapotához, státusához, ami – a személyes kapcsolat fejlődésén túl – óhatatlanul segíthet az ekkor született művek keletkezéstörténetét is meghatározni, olykor értelmezésrétegeit is árnyalni, gazdagabbá tenni. Az ügyet tovább nehezíti, hogy a kényszerűen titokban tartott kapcsolat okán nem egybefüggő, egymásnak természet-szerűleg válaszoló dokumentumcsokorról van szó, s az is viszonylag sovány terjedelmű. Biztosan tudjuk, hogy a szerelem öt mesés, együtt töltött visegrádi nappal teljesedett ki, ért be, de az érintettek levelezése mellett nem tudjuk, milyen gyakran találkoztak vagy hányszor beszéltek telefonon stb. Hogy mindez mennyi irt hozott, hozhatott ilyen körülmények között Kosztolányinak, mennyire tudott felszabadító lenni, s mennyire volt menedék a rossz házasságban élő nőnek (aki egy kései interjú szerint fia születését követően csak formálisan élt együtt férjével, valódi házaseslet nélkül), teljes bizonyossággal sohasem lesz tudható. Ennyi bizonytalansági tényező mellett a kérdésvetésekk többsége óhatatlanul hipotetikus marad. De ettől még reméljük, hogy valóban közelebb kerülhetünk Kosztolányi énképének formálódásához, világgépe változásaihoz, egzisztenciális szorongásai enyhüléseihöz, ha (betegsége tudatában, élete végén) az őt körülvevő nőket és azok rá tett hatásait az új forrásokra tekintve alaposan szemügyre vehetjük. Ez tehát a kiindulás. Mária ráadásul évtizedekkel később egy Vargha Balázsnak adott interjújában, hangfelvételen részletesen beszélt a szerelemről a neki írott egykori Kosztolányi-levelek akkori közlése kapcsán, mely hanganyagának a szerkesztett változata a *Kritika* 1975. augusztusi számában meg is jelent. A kötet szerzője többek között erre az eredeti hangfelvételre is támaszkodott most. Az ehhez képest kiegészítésként közölt Mária-levelek felbukkanása viszont mindenképp új információkkal is gazdagította Kosztolányinak ezt a legutolsó életszakaszát, így a levelek óhatatlanul új összefüggéseket is teremtettek. Bíró-Balogh Tamás új kötete ezekre alapozott, de figyelembe vett minden korábbi adatot, témába vágó információmorszát is. Ezek értelmében bizonyossággal jelentheti ki például, hogy „egy nagyon és egy kevésbé ismert vers, továbbá két prózai írás: egy novella és egy tárca” e szerelem forrásvidékéről származik. Ahogyan az is megcáfolhatatlan immáron, hogy a kapcsolat kölcsönös, igazi és mély szerelem volt, nem csupán fellobbanó vonzalom, nem is futó kaland, amint azt a feleség utóbb, lekezelően és tudatosan, 1938-ban kiadott könyvében mindenáron bizonygatni akarta. E kapcsolat alighanem az élet utolsó ajándéka volt Kosztolányi számára, ahogyan azt monográfusai közül leginkább Rónay László hangsúlyozta. Arany Zsuzsanna 2017-es átfogó monográfiája nem véletlenül már külön fejezetet szentelt e szerelemnek, számos, korábban mellőzött forrást is bekapcsolva annak tárgyalásába.

A Mária-kapcsolat Kosztolányi kései vallásosságához fordulásának egyik fontos (de messze nem kizárólagos) állomásaként is jelentőssé válik, hiszen Radákovich Mária – amint a karakterét, életútját most elsőként megrajzoló, összegző-értékelő Bíró-

Balogh hitelesen tárgyalja – kisgyermekkorától mély vallásos (római katolikus) nevelésben részesült, s a történesek idején sem pusztán formális, hanem eleven s aktív hitéletet gyakorolt. A Mária-szerelem tehát sok irányból kardinális fontosságú a Kosztolányi-képünk felől, ezt remekül bizonyítja az egész kötet, sokkalta fontosabb, mint eddig ezt akár a kritikai kiadás vagy korábbi kis- és nagymonográfiák külön-külön hangsúlyozták. A téma maga (a szerelmi háromszög) ugyanakkor kellően ismert volt a szűkebb szakma előtt, de akár kortárs szépirodalmi feldolgozások szintjén is az utóbbi évtizedekben. Csakhogy Bíró-Balogh könyvének legsikerültebb fejezetei e szerelem eltérő nézőpontjaiból szimultán világitják meg a viszonyt. A férfi szemszögén – tehát a „Dezső-változaton” – túl, külön fejezetekben tárgyalja a kötet a „Mária-változatot”, és természetesen megismerjük az időszaknak a feleség saját, tehát „Ilona-változatát” is, melyről a korábbi kutatások minden lényegest tudni véltek. A különböző nézőpontokból, olvasatokból történő összeolvasás – mögöttük az egyes életutakkal és új információkkal – nemcsak izgalmas okfejtéseket, hanem alighanem a kötet legértékesebb fejezeteit eredményezi.

A szerző olvasmányos stílusban mutatja be Kosztolányi utolsó éveinek nőalakjait és azok viszonyulásait hozzá, illetve élethelyzetéhez, betegségéhez. Alapos, ám kissé hosszúra nyújtott felvezető után tér csak a szerző a tulajdonképpeni tárgyra, jut el a primer dokumentumok tárgyalásáig. Módszere az, hogy lassan adagolva árul el információkat, mintegy fenntartja a feszültséget, de dramaturgiája nem tökéletes. Rendre elő-előjön ugyanis a filológus, Bíró-Balogh igazi énje. Ez pedig a képletes vonalvezetésről, a téma vezérösvényéről több ízben kacsaringós kitérőkre csábítja. Így viszont Kosztolányi első Máriához írt sora (1935. augusztus lelegejéről) a kötet 50. oldalán bukkan csak elő, a megismerkedésük Mária által elbeszél, részletes történetét pedig csak a kötet 107. oldalán kapja meg az olvasó.

Feltétlen elismerésre méltó, ahogyan Bíró-Balogh egy kiváló oknyomozó szívósságával és született filológusi hajlammal megy utána minden egyes félsornak, minden fellelhető forrásnak, miközben adatokat próbál beazonosítani, több irányból leellenőrizni. Ugyanakkor a kikutatott eredmények, életrajzi adatok egy jelentős része óhatatlanul csak színezi a teljes képet, de nem bizonyul döntő fontosságúnak sem a konkrét szerelmi szál, sem pedig általában a Kosztolányi-életműkutatás szempontjából. Márpedig a kötet borítója éppen az életút utolsó szakaszának árnyalását ígéri, akkor is, ha a Kosztolányit körülvevő nőkre figyel elsődlegesen. Olyan az eset, mondhatnánk, mint egy tipikus bibliográfiai feltáró munka, amikor több szerteágazó életút felgöngyölítéséhez a hiteles, beazonosítható publikációkra és a még fellelhető dokumentumok többirányú átvizsgálására valakinek sok száz könyvtári, levéltári kutatóórát kell feláldoznia, miközben az eredmény, a végső találati szám egyáltalán nem garantált. Ráadásul a legkevésbé sem biztos, hogy mindezen forráskutatás eredménye átfogó narratívát is ad majd, megbízható kapcsolati hálót rajzol, s így közelebb visz a célhoz, ahogyan az adatok tömkelege sem tükrözi majd jó eséllyel a beléjük ölt munkaórák elképesztő számát. Látjuk, érezzük ugyan az alaposságot, a belefektetett munka is kétségtelen, esetleg a minuciózus mélyfúrásoknak lesznek konkrét életrajzi eredményei is, de ettől még egy csomó adat óhatatlanul csak érdekességnek, színes kiegészítőnek, mellékszálak bizonyul a fő kérdésirányokhoz képest. Vagyis miközben egyenesen elvárt egy alapos filológiai kutatómunkában, hogy minden félmondatot és lehetséges utalást kétszer is leellenőrizzenek, sőt szakszerű vizsgálattal ha kell, azokban kételkedjenek is, aközben az előbukkanó adattömeg egyáltalán nem biztos,

hogy végül relevánsnak is bizonyul. Nem egyszer az volt az érzésem a kötet olvasása közben, mintha Bíró-Baloghnak nehezére esett volna ezekről a „találatokról” csak úgy lemondania. Ha már kikutatta, jó bűvárként felszínre hozta őket, egyúttal közli is többségüket, akkor is, ha azok apró érdekességek csupán a központi téma felvetéshez képest, például egy-egy mellékszereplő életútjáról kiderített információk, színes puzzle-darabok csupán. Megtudhatjuk, hogy Radákovich Mária kivel kezdett szerelmi viszont jóval Kosztolányi Dezső halála után is, s a férje – akitől Kosztolányi is tartott anno – az illetőt hogyan hívta ki a kor lovagiassági szabályai szerint (ha csupán papíron is) párbajra, ámde ezen dokumentumok átiratban történő teljes terjedelmű közlése a kötetben talán nem szükségszerű velejárója egy ilyen oknyomozásnak. De olvashatunk érdekes sorokat arról is, hogy Mária második férjének a korábbi házasságából született gyermeke milyen szerepet játszott a náci budai várba való 1944-es bevonulásakor. A sok szálon, ám az ígért főtörténethez csak nagyon áttételesen vagy egyáltalán nem kapcsolódó epizódszereplők életútjának minuciózus bemutatása így több ízben inkább csak terhet, redundáns információhalmazt jelent az olvasási folyamatban. Az, hogy Kosztolányi és Mária egy bizonyos templomi esküvőre voltak hivatalosak, a fentiekkel ellentétben természetesen igen fontos, minden tekintetben. Az azonban, hogy egy mellékszereplő, jelen esetben az ara hol végezte gimnáziumi tanulmányait, hol, mikor és hogyan halt meg, a kötet főcsoportja és legfőbb kérdésirányai szerint abszolút érdektelen. A példák sora hosszasan folytatható lenne. Minderről úgy vélem, nem is csak a szerző tehet. Az vesse rá az első követ, aki ennyi feltárt adat és levéltári kutatómunka után ne sajnálná az eredményeket a fiókban hagyni. A kötet kiadói szerkesztőjének azonban nem ártott volna e szöveghelyeknél fokozottabban figyelni és az olvasó szemszögéből szigorúbban mérlegelni.

Adat és adat közt mindazonáltal óriási különbség van. A kötet a Kosztolányihoz így vagy úgy kapcsolódó nőalakok teljes életútjának a feltárását célozza, ugyanakkor minden mást is számba vesz, amit a Kosztolányi-életműkutatás szempontjából fontosnak ítélt. Ez utóbbiban pedig jól tudjuk, a látszólag érdektelen kérdések is kardinálisnak bizonyulhatnak. Egy házmaster, akinek alakját ráadásul többen is megörökítették (Kosztolányi mellett Márai Sándor is), vagy más hús-vér szereplők, akik bizonyíthatóan ihletői, mintaadói lettek egyes szépirodalmi művek karaktereinek, értelemszerűen más elbírálás alá esnek, mint a fentebbi példákban említettek. A kötet elsődlegesen a „női szálát” és azok olykor kalandos életeseményeit, kiterjedt kapcsolati hálóját igyekszik feltérképezni, hogy közvetetten Kosztolányiról is új információkkal szolgálhasson, rá tett hatásokat és új vagy eddig töredékesen ismert impulzusokat világítson meg. Az adatmennyiség, a most beazonosított forrásanyagok láttán bizonyosra veszem, hogy a Kosztolányi-kutatás felé még lesz Bíró-Balogh Tamásnak mondani-valója. A szerző viszont mintha nem minden esetben tudta volna eldönteni, hogy könyvével a szűkebb szakmai közösséghez kíván-e szólni elsődlegesen vagy inkább a laikus nagyközönséghez. És ezzel el is érkeztünk a kötet egyik legfőbb problémájáig. A szerző e két irányt akarja valahol érthetően összebékíteni, s ugyan többnyire sikeresen ötvözi a két (ki nem mondott) célkitűzést – az igényes ismeretterjesztést és az olvasmányos történetösszegzést, a képletes sorsrekonstrukciót egyfelől, illetve a primer dokumentumközlés alapján a szakmának szóló új következtetések, hipotézisek megfogalmazását másfelől –, könyve olykor mégis nagyon vegyes érzéseket kelt. A Mária-szerelem rétegeinek felfejtése kapcsán kétségtelenül szakszerűen lát hozzá a korábban is hozzáférhető információk összegzéséhez, ahogyan elismerésre méltó az

új forrásközlést kiegészítő oknyomozói munka is, ehhez azonban talán elegendő lett volna egy szakmai nagytanulmány is valamelyik rangos irodalomtörténeti fórumban. A viszonylag sovány új tényanyag felduzzasztása egy 300 oldalas kötetbe azonban egyértelművé teszi, hogy az elsődleges célközönség Bíró-Balogh számára a szerelmi háromszögbe (netán négyszögbe?) mindezidáig „be nem avatott” laikus nagyközönség lesz. Ezért kell és ezért lehet egy ilyen kötetben Kosztolányi legismertebb verseit is magyarázni, olykor látványosan túlmagyarázni. És ugyanez indokolja, hogy a Máriának írott két említett vers közlése mellett miért van még szükség a minimum az érettségi óta fejből mondott *Ilona* leközlésére is, mely anno természetesen a feleségnek íródott. A kiadó (érthető módon) elsődlegesen a nagyközönségnek akar kedvezni, az eladási példányok miatt is ezt célozza meg, el is képzelem, amint a szerzőt olykor megróják, hogy itt-ott túlságosan tudományoskodó körmondatokba kezd, netán túl részletező társadalomrajzot nyújt, ami meglehetősen unalmas lehet a csak a szerelmi szál iránt érdeklődők számára. És valahol igazuk is van. Ahogyan a másik oldalnak is teljes mértékben igaza van, aki viszont nem érti, miért kell a már ismert adatok összegzése mellett, a filológiai „fehér foltok” feltárási folyamatában több fejezetnyi „felvezetőt” írni az ismert főtörténethez. Ezekből adódik, hogy több ízben ugyanazon idézetekkel találkozunk, nem egy ízben ismétlődő információhalmazt kapunk a kötet egyes fejezeteiben, ami olykor kifejezetten üdvös is lehet, ha az említett vargabetűk után mintegy rekapitulatív módon a történetet nem ismerők összegezni kívánják, hogy épp hol is tartanak a rendelkezésre álló, ma bizonyítható ismeretanyagban. Viszont az, hogy az életút-végi szerelmi történetet adaptáló kortárs színpadi vagy epikus művekhez kapcsolódó reflexiókból (így Parti Nagy Lajostól) pár mondatot már a bevezetőben elhint a szerző, miközben kötete legutolsó fejezete foglalkozik csak a központi szerelmi háromszögre épülő irodalmi feldolgozásokkal, az nem egy ízben szerkezetileg is konfúzzá teszi a Mária-szerellemmel most ismerkedő olvasó előtt az ismeretanyagot. Ezen kortárs előadások csak az egykori események vázát tartották meg, ráadásul nem egy ízben fiktív levelekkel, továbbírt kiegészítésekkel is éltek, melyekből a kötet – számomra érthetetlen módon – szintén idéz, ahogyan az előadások kritikai recepcióját is érdemesnek gondolja ugyanebben a záró fejezetben részletezni...

Az említett „felduzzasztás” és az így értett aránytévesztés a kötet szerkezetére vonatkozik elsődlegesen, a remek filológiai kutatómunkára nem, ugyanakkor utóbbit más is beárnyékolja egy terjedelmes nagyfejezet erejéig. Így lesz lehetséges, hogy míg a kötet egyfelől igazi hézagpótló munka és akkurátus témafeltárás, valódi kuriózum, addig annak másik „vonulata” – az alcímbe is beemelt többes szám okán – már kissé szenzációhajhász, mondhatni bulvár hírokat pendít. „A kutatás egy pontján kiderült, hogy Kosztolányinak a felesége és Mária mellett volt egy harmadik kapcsolata is.” Ez a rejtélyes viszony – sugallja mindvégig a szerző – „húsz évig tartott, tehát közel annyi ideig, mint a költő házassága Harmos Ilonával. Bennfentes szemtanúk véleménye szerint pedig éppen ez a titkos kapcsolat segítette Kosztolányinak túlélni a házasságban eltöltött éveket”. Hogy kik is a „bennfentes szemtanúk”, a kötetből nem derül ki. De a felvázoltak értelmében Kosztolányi, Ádám nevű fiúk egykori dajkájával folytatott szerelmi, szexuális viszonyt, mely ráadásul évekkal később, az illető nő házassága alatt is még tartott volna. Az írónál három évvel idősebb, náluk hét évig szolgáló „sudár, dunántúli nő”, az egykori Bözsi dajka, aki 23 évesen került Kosztolányiékhoz, harmincas éveiben már házmesternőként élt és dolgozott férjével együtt, alig pár

háztömbnyi távolságra Kosztolányiéktól, Márai Sándorék egykori lakóházában. Kosztolányi itt is rendszeresen megfordult, szívesen látott vendég volt, aki anyagilag is segítette a családot. Kettejük kapcsolata – ez nem újdonság – köztudottan bensőséges volt, Kosztolányi a halálos betegségét is megbeszélte Bözsivel, sőt ő maga volt a nő házassági tanúja is. A kötet szerzője mindazonáltal a korábban alkalmazott kritikai apparátusát itt sajnálatosan arra kívánja felhasználni, hogy e vélt szorosabb kapcsolatot, „rokonszenvező viselkedést” – áttételekből – de lehetőség szerint bizonyítsa. Nem kizárt persze, hogy a költőnek valóban volt, lehetett szexuális viszonya is valamikor a hölgygel, de ha így is volt, azt nem tudni, mikor kezdődött, hogy valóban huzamos volt-e, évtizedeken át tartott-e volna, mint a szerző azt előrevetíti, vagy netán csak „eseti” volt, de ha még így is lenne, az bizonyosan már messze nem az „utolsó” szerelmek kategóriája. Bíró-Balogh egy ponton önmaga sugallja, hogy a „viszony” Kosztolányi Ádám születésekor már rögtön elkezdődhetett. (A szülés után legyöngült Kosztolányiné ugyanis négy hónapon át Tátraszéplakon kezelte magát). A kötet címébe emelt többes szám csak így lesz „érthető”, „magyarázható”, az ugyanis eleve Kosztolányi párhuzamos szeretőire utal(na), ami többszörösen káros: ebben a formájában egy tragikusan rövid, ámde komoly, sőt sorsszerűnek remélt szerelemről, Kosztolányi egész életét átgondolásra késztető, házasságából és korabeli élethelyzetéből kiutat jelentő kapcsolat emberi, művészi jelentőségéről vonja el a figyelmet.

Mindez persze nem jelenti azt – amit a dajka személye kapcsán a kritikai kiadás is fontosnak vél leszögezni –, hogy a *Kanári* című egyfelvonásos vagy akár az *Édes Anna* főhősét, címszereplőjét ne Keresztes Erzsébetről, vagyis Bözsi dajkáról formázta volna egykoron Kosztolányi. Köztudott, hisz maga a szerző is nyilatkozott több ízben arról, hogy a valóság csak kiindulópont volt alkotói műhelye számára, aki egy-egy regénybeli alakját – így egy falusi cseléd lány mintáját is – közvetlenül az életből vette. A nő mai tudásunk szerint bizonyosan ihletője volt egy Kosztolányi-versnek is, s bizonyos novellákban a fő- vagy mellékszereplők mintaadója is, ezért írhatja Bíró-Balogh helyesen, hogy alakjának, hús-vér lényének „irodalomformáló szerepe”, jelentősége van. A szerző könyvének e közel 40 oldalra rúgó fejezetében is megkeres minden fellelhető nyomot, primer irodalmi szöveghelyet, amelyek áttételesen utalhatnak az egykori személyek valóságbeli alakjaira, élethelyzetére, a vélt szeretői kapcsolatot igazolandó. Leginkább a fiktív irodalmi művek karakterjegyeiből, egyes szereplők jellemvonásaiból, máskor a hétköznapi, valóságos párbeszédéből, olykor a memoárokból is lejegyzett szavakból, nyelvhasználati gyakorlatokból következtet „visszafelé”, mely óhatatlanul veszélyesebb, meredekebb vállalkozás. Míg az „irodalmi ihlető viszony” Bözsi dajka esetén kellően alátámasztott és igazolt, a szorosabb magánéleti szál nagyon is megkérdőjelezhető továbbra is. Hangsúlyozom, utóbbi sem teljességgel kizárt, jelen pillanatban azonban ez felelősen aligha állítható, s a legkevésbé sem utal egy életútvegi párhuzamos szeretői négyyszögre. Kosztolányinak magához az egyáltalán nem érdektelen dajka-témához való vonzalma meglehet újabb tanulmányok/kötetek születését eredményezi majd a szerző részéről, de e mostani könyvében abszolút szerencsétlennek gondolom a két (egy vélt és egy nagyon is valós) „eset” (mert szerelmet mindkét kapcsolatra egyelőre bizonyosan nem mondanék!) együttes tárgyalását. A Bözsi-kapcsolat mindenáron szerelminek, szeretői viszognak történő beállításával a szerző észrevétlenül is a Mária-szerelmet fokozza le, azt, amit épp

Kosztolányira tett üdvös hatásában és jelentőségében kidomborítani kíván kötete kétharmadában!

Radákovich Máriának kétségkívül szóba hozta Kosztolányi „Édes Annát” és annak ihletőjét: a regényből Kosztolányi ugyanis színpadi művet tervezett átdolgozni épp 1935-ben. Az egykori dajkával feltételezett, vélt „viszonnal” kapcsolatosan – bármikorra is datálnánk azt – ráadásul Mária maga is úgy fogalmazott: „azt én most sem tudom elhinni”. Bíró-Balogh Tamás könyve érdemi részében korrektilt ütköztet több, egymásnak ellentmondó információt az olvasóval történő említett képletes együttgondolkodásban, a rendelkezésre álló adatok függvényében igen szimpatikus módon leírja, belátja azt is, hogy olykor vannak dolgok, amikről „egyelőre nem lehet kijelenteni semmi biztosat”. E fejezetben mégis kész tényként akar kezelni egy bizonytalan ügyet, mely kötete kitűzött célját kevésbé, legfeljebb csak annak eladni remélt példányszámát erősítheti.

E fejezetet leszámítva a *Ha nem volnátok ti* igazi intellektuális izgalmakat ígér, s filológiai adatok tömkelegével szembesíti búvárkodni kész olvasóit, mint szó volt róla, olykor talán túlzottan is sokkal. A kötet erőssége, hogy Kosztolányi halál előtti állapotát, a betegség elől szerelembe, asszonykezekbe (is) menekülő férfit egyfelől Mária alakja megismertetésével, másfelől e fájóan szerelmes magánlevelek révén, mondhatni pózok nélkül, a szemtanú meghittségével láttatja. A „szeptemberi verőfény” a „délután aránya” – ahogyan Kosztolányi írta Máriának egy bő hónappal megismerkedésük után, betegen is igazán artisztikus sorokban – lesz számára a fontos és elsődleges, a változást ígérő az élet alkonyán. Ekkor minden újfent „édes és tökéletes” „te veled a háttérben” – olvashatjuk. A délutáni napfény, az életvégi verőfény az óriási zöld íróasztalon, amely szélén „sárga rózsák állnak a virágvázában” a hála hangait hívja elő a korábban önmagát „dühös és büszke materialista”-nak mondó férfiből: „térdre szeretnék borulni a hálától”. Kosztolányi – ezt is Máriának írott egyik vallo-másából tudjuk – 15 éves koráig nem, csak majd később veszítette el hitét, gyermekkorában nem is költő akart lenni, „hanem szent”. Azóta viszont, hogy e találkozás megtörtént, s a levelezés elkezdődött, „megint Istenre gondoltam. Kicsoda maga?” Bíró-Balogh e súlyos kérdésre keres választ, de azt is megállapítja helyesen, hogy ennek ellenére, az önsorsot faggató, sorsszerűnek látott szerelemben Kosztolányi mindenekelőtt önmaga helyzetére reflektál, azzal vívódik. Ezért emelheti ki több helyen is Máriának írt első levelének hangsúlyos mondatát: „Az a kép, mely bennem van, szilárdabb valóság, mint maga.” Mária mint kiváltó ok lesz a fontos és elsődleges – legalábbis kapcsolatuk kezdetén mindenképp – a régi, talán már elfeledett, eltemetett érzelmek, szerelem és istenhit hatásaként, melyről Kosztolányi talán már végképp lemondott, s amely most a felszínre tört. Másutt egyenesen úgy fogalmazott: „vallásom vagy”. Ugyanakkor az idézett szöveghelyben a délután képe, a nyárutó átvitt értelme az elmúlás előtti, utolsó remény, a megmenekülés és életakarás Kosztolányi betegsége-tudatának és idegállapotának is hű tükrözője, amikor a „végtelékig fölzaklatott boldogság” értelemszerűen még új reményt ad. „Minden akadályon diadalmaskodnék” – írta hittel, bizakodón e szerelem hevében.

Kosztolányi még 1935 nyarán is titkolta betegségét a külvilág előtt. „Az újságoknál lépéseket tettem, hogy ne írják meg” – fogalmaz Máriának, ugyanakkor e kapcsolattól nemcsak szerelmet, hanem a nagybetűs, sorszerű szerelem megtörténtét, beteljesülését, a nagybetűs Mindenséget remélte, ahogyan leveleiben Máriát is annak szólította, s ennek óhatatlanul transzcendens vonatkozásai is előtérbe kerülnek. Egy Máriától

kapott karácsonyi, gyermekkori fotóra reflektálva írta: „Nem gondolod, ott voltam e karácsonyfa mögött, titkosan, mert már akkor hozzád tartoztam, a nélkül, hogy ismertelek volna?” Ugyanebben a levelében pedig a kettejük szerelmének emlékét Máriára bízta: „mert te vagy én és én vagyok te, nem férfi és nem nő, nem két személy, hanem már egy mindörökké”

A „szeptemberi verőfény”, mely új reményt hozott Kosztolányi életébe, tragikusan rövid időbeli terjedelme és korlátozott lehetőségei mellett is ezért lesz sokkal fontosabb, mint bármilyen vélt szeretői viszony és képletes életút-rekonstrukció. Mária, ahogyan maga Kosztolányi írta a *Röpima* soraiban: „ötven évem díja”, „haldokló ágyam fénye” lett. Az általa kiváltott érzésről jegyezte le (még a *Szeptemberi áhítat* megjelenése előtti cikkében, 1935. szeptember végén) a *Pesti Hírlap*ban, hogy „Az ember szeretetből támadt, azért él, gyakran azért is hal meg. Úgy látszik, mégis főfoglalkozása az a földön, hogy szeressék. Mellette minden egyéb – hídépítés, országhódítás – csak eszköznek, jelentéktelen mellékfoglalkozásnak rémlik”. A kötet legfőbb erénye és érdeme, hogy Radákovich Mária halk, áldozatkész, végletekig egyszerű és odaadó alakjáról most kapunk először tüzetes képet, levelezésük pedig Kosztolányi élete utolsó szerelmi izzását is kiteljesedve, a női oldalt is megvilágítva tárja az olvasó elé. Kosztolányi maradék hónapjait ugyanis ettől kezdve – mint 1935-ben jelképes karácsonyi távirata is rögzítette – valóban Mária „leveleiben” élte.